

УДК 008:379.85 :719]130.2(477)«18»

**КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ВИНИКНЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ ДЕСТИНАЦІЙ
В ЦЕНТРАЛЬНІЙ УКРАЇНІ В ХІХ СТОЛІТТІ**

Берест Павло Михайлович – аспірант кафедри культурології та міжкультурних комунікацій
Інституту практичної культурології та арт-менеджменту,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-5218-4812>
<https://doi.org/10.35619/ucpmk.v39i.504>
berest@gmail.com

Досліджено культурологічні складові зародження та поступу туризму в Центральній Україні протягом ХІХ ст. Розглядаються історико-культурні передумови виникнення та становлення туристичних дестинацій на цих теренах у визначений період. Наголошується, що одним з основних шляхів створення успішних, унікальних, привабливих, конкурентоспроможних туристичних об'єктів є вивчення і збереження культурної спадщини. Висвітлюється наявність у Центральній Україні різноманітних потенційних туристичних дестинацій: культурних, архітектурних, меморіальних, археологічних, природних, тощо. Підкреслюється, що їх всебічне та ґрунтовне наукове дослідження призведе до покращення їх туристичної привабливості й, як наслідок, до економічного, соціального, культурного розвитку регіону та країни загалом. Здійснена робота, у подальшому, може стати в нагоді при розробці державних та місцевих програм розвитку туристичних дестинацій в Центральній Україні.

Ключові слова: туристичні дестинації, культурологія туризму, історія туризму, культурна спадщина, Центральна Україна.

Постановка проблеми. Культурний туризм, відвідування мандрівниками історико-культурних пам'яток є одним із найбільш популярних і поширених видів туризму в усьому світі. Центральна Україна – як регіон, що є центральним не лише з точки зору його географічного місця розташування, але й історичних, культурологічних, державотворчих процесів цілого прадавнього українського етногенезу – має свою неповторну, багатотисячолітню спадщину, яка може стати основою для створення нових та більш успішного функціонування існуючих туристичних дестинацій.

Передумовою формування конкурентних пропозицій, здатних зацікавити як вітчизняного, так і закордонного туриста є детальне вивчення того чи іншого історико-культурного об'єкту, розробка цілісного туристичного продукту, фахових екскурсійних програм, створення сучасно-оснащених туристичних дестинацій з відповідною інфраструктурою та рівнем інформаційного супроводу та сервісу. А все це базується на всебічному історичному, культурологічному теоретичному та практичному науковому дослідженні, що дозволить не лише здійснити відповідне осмислення значення кожного історико-культурного об'єкта для української і світової культури, але й сприятиме збереженню культурної спадщини для наступних поколінь.

Останні дослідження та публікації. Фахові монографії, дослідження та публікації щодо теоретичних і практичних питань становлення й розвитку туристичних дестинацій в останні роки здійснюються науковцями з широкого кола напрямів: економіки, історії, соціології, психології, культурології, туризмознавства та інших дисциплін. Ці праці стосуються як різноманітних аспектів функціонування туристичних дестинацій, так й різних регіонів, чи навіть окремих міст нашої держави.

У 2018-2021 рр. великому спектру питань розвитку туризму, туристичного продукту та туристичних дестинацій приділяли увагу вітчизняні автори: Н. Алешугіна, Л. Бойко, С. Гаврилюк, Г. Гарбар, О. Гнаткович, А. Дзиба, А. Дмитренко, В. Дуга, В. Кифяк, І. Крупа, Р. Маньковська, Г. Саркісян, Л. Устименко, М. Фомін, О. Шершньова, О. Щербуняєва та багато ін.

Важливі аспекти історичного, соціального, культурологічного аналізу розвитку туризму, останніми роками, досліджувалися такими закордонними вченими, як Р. Батлер, Р. Говерз, Е. Кохен, Б. Мак-Керхер і Х. Ду-Крос, Ж. М. Міусек, С. Плог, Г. Річардс, В. Удей, К. Хейвуд та ін. Безпосередньому дослідженню культурології туризму присвячені праці М. Адамовської, Л. Божко, С. Дичковського, Т. Князевої, С. Красовського, В. Любарець, С. Панченко та інших науковців.

Особливості розвитку туризму в Центральній Україні (Київщина, Черкащина) висвітлювали Н. Булгакова і Г. Вишнеvsька, І. Герман, А. Доценко і В. Дульська, О. Зараховський, А. Кушнір, Л. Слатвінська О. Яременко.

Водночас, не можемо не відзначити, що саме питання вивчення культурологічних складових виникнення та розвитку туристичних дестинацій, не лише тих, що знаходяться в Центральній Україні, але й в нашій державі, є малодослідженими. Це, серед іншого, й обумовило вибір тематики даної роботи.

Мета статті – виявити історико-культурологічні виміри становлення туризму.

Завдання дослідження – на основі здійснення культурологічного аналізу детермінантів розвитку туризму в Центральній Україні протягом XIX століття, означити процес виникнення туристичних дестинацій як важливу складову соціокультурного державотворчого процесу.

Методологія. Робота над дослідженням передбачає міждисциплінарний підхід. При цьому застосовується системний аналіз культурологічних аспектів, що дозволяє розглядати багатовимірність внутрішніх і зовнішніх соціокультурних та історичних взаємовідносин таким чином, щоб вирізнити з них пов'язаними з тематикою даної статті. Також методологія дослідження спирається на використання таких загальнонаукових і спеціальних методів, як методу аналізу, синтезу, порівняльного, історичного, аксіологічного, генетичного та культурологічного методів.

Вклад основного матеріалу дослідження. Подорожі від початку існування цивілізацій були одним із головних джерел міжнародних і міжкультурних контактів. З початком процесу формування перших державних утворень на теренах сучасної України, виникають й перші, збережені до наших днів, згадки про мандри та мандрівників.

Однією з найвідоміших та найдревніших подібних згадок є епос про Аргонавтів, герої якого, мандруючи з Еллади (Греції) до Колхиди (Грузії), відвідували також й Північне Причорномор'я. А в V ст. до н. е. Геродот у своїй «Історії» детально описав відомі йому терени України.

Інший давньогрецький вчений і мандрівник Гіппократ (460–377 рр. до н. е.) згадує в книзі «Про повітря, воду та місцевість» свою подорож Півднем України.

У давньогрецькій літературі зафіксовані й імена одних із перших відомих мандрівників з нинішніх українських теренів. Син скіфського правителя Анахарсіс, що став одним із семи мудреців античного світу та легендарний скіфський лікар Токсарід, що врятував Афіни від епідемії – близько VI ст. до н. е. помандрували з Середнього Подніпров'я до Еллади й зробили свій внесок у культурних обмін між обома народами [4; 9].

Протягом тисячоліть основними джерелами інформації про інші країни та культури, провідними спонуканами до подорожей були війна, торгівля, дипломатія, навчання. З утвердженням на європейському континенті (в тому числі й в Україні) християнства до них додалось також релігійне паломництво.

З огляду на те, що в наукових колах не існує загальноприйнятого датування хронології становлення та розвитку туризму [19; 131], а також враховуючи напрацювання багатьох сучасних дослідників, пропонується виділити наступні чотири основні етапи розвитку туризму:

- 1) до початку XIX століття – передісторія туризму;
- 2) XIX століття – елітарний туризм; зародження комерційних установ із надання туристичних послуг; формування перших туристичних об'єктів (музеїв, виставок, курортів, санаторіїв тощо);
- 3) початок XX ст. – до Другої Світової війни – становлення масового туризму;
- 4) після Другої Світової війни – наш час – масовий туризм, розвиток туристичної галузі як окремої сфери послуг та бізнесу.

Для пояснення вищезазначеного умовного поділу слід відмітити, що мандри, які здійснювались до XIX ст., не можна класифікувати як туризм у сучасному розумінні цього терміну. Їх можемо охарактеризувати лише як безпосередніх попередників туристичних подорожей. Сучасний туризм з його розвинутою системою взаємодій на різних рівнях, зручними засобами пересування та наявною готельною базою, туристичними дестинаціями, методами роботи і організації, почав формуватися лише з XIX ст.

Ці процеси відбувались у безпосередній залежності від розвитку індустріального суспільства, поліпшення шляхів сполучення, появою залізниць і пароплавства, виникненням організацій, що почали надавати відповідні туристичні послуги. Крім того, в другій пол. XIX ст., у багатьох країнах Європи організуються туристичні товариства і клуби, що розробляли маршрути, забезпечували подорожуючих місцями відпочинку та прийнятним сервісом. Усе вищезазначене й уособлює етап формування туристської галузі та виникнення туристичних дестинацій.

Поширені й популярні ще у XVII-XVIII ст. по Європі та в Україні твори жанру «ходінь» або «записок подорожніх» трансформуються у всесвітньовідомі романи-мандрівки письменників доби Просвітництва: Д. Дефо «Робінзон Крузо», Дж. Свіфта «Подорож Гуллівера», Л. Стерна «Сентиментальна подорож Францією та Італією». Одним із піонерів у жанрі авторських подорожніх записок цієї доби в Україні був В. Григорович-Барський (1701-1747 рр.). Сучасники високо цінували його працю, що зробила значний внесок не лише в розвиток української літератури, але й в популяризацію мандрів як таких [2; 232].

Мандрівним був й видатний український філософ Г. Сковорода (1722-1794 рр.), який культурологічно й сенсовно підсумовує цілу добу Козацького бароко та Гетьманської державності. Його фраза «світ ловив мене та не спіймав» стосувалась саме новопосталого тоді світу Петербургу та Російської імперії.

У цьому контексті слід зазначити, що перші десятиліття XIX ст. у Києві ретельно зберігались традиції Козацької держави, існувало міське самоврядування європейського зразка (Магдебурзьке

право), продовжувала свою роботу Києво-Могилянська академія, а місцеві еліти добре пам'ятали якого вони роду. Показовою є історія Київської муніципальної варти «Золотої Хоругви», що бере свій початок ще з давніх часів. Хоча на початок XIX ст. вона мала здебільшого церемоніальні й парадні функції, саме урочистості за участю цього підрозділу прислужились до формування, за сучасною термінологією, «туристичних атракцій» – урочистих святкувань, наймасовіші з яких проводились на 6 січня (Водохреща) та 1 серпня (Маковія, що до середини XIX ст. також відзначалось як день Хрещення Київської Руси), на які збиралась тисячі глядачів [8; 444]. Для киян існування Магдебурзького права, наявність такого видимого та символічного атрибуту, як міська Золота Хоругва, були не лише ознакою самоврядних прав та привілеїв, але й відгомонам існування власної державності як за часів Київської Руси (Великого князівства Київського), так й зовсім ще для них недавньої Козацької держави (Гетьманщини).

Наявність у Києві у XVII–XIX ст. міської варти «Золотої Хоругви», що мала аналоги в різних європейських (особливо столичних) містах, але не мала подібних прикладів у жодному іншому місті Російської імперії, свідчить про збереження киянами своєї національної ідентичності, оберігання цих традицій протягом століть та усвідомлення культурної окремішності Києва, як головного міста України – й під пануванням Речі Посполитої, так й під російським царатом [12; 106]. Безумовно на ці святкові заходи з парадами, богослужіннями, бенкетами та салютами, збирались не лише тисячі киян, але й приїздили гості з інших місцевостей. Київська міська варта «Золота Хоругва», як і Магдебурзьке право та магістрат проіснували до 1835 р., коли вони були скасовані й розформовані імперською владою.

Нагадаємо, що з оспівування епічного мандрівника Енея та його подорожей починається й нова українська література, завдяки таланту і праці І. Котляревського. Інший велет української літератури середини XIX ст. Т. Шевченко написав у жанрі мандрівних записок свою «Прогулку с удовольствием и не без морали». Доповнити цю строкату картину розвитку культури мандрів у літературних творах XIX ст. можна непересічними постатями двох українських мореплавців, що перебували на початку й наприкінці століття на службі у двох імперій. Це капітан 1 рангу Російської імперії Ю. Лисянський (1773-1837 рр.), що описав свою навколосвітню подорож у книзі «Путешествие вокруг света на корабле «Нева» в 1803-1806 годах» та адмірал флоту Австро-Угорської імперії Я. Окуневський (1860-1929 рр.), який видав авторські подорожні нотатки «Листи з чужини».

Очевидно в спеціальних дослідженнях слід було б пильніше проаналізувати взаємозв'язок у XIX ст. розвитку літератури про подорожі та розвитку туризму. Оскільки, як було зазначено вище, характерним для цього періоду став елітарний туризм, то від того, які тексти читали еліти, що вони обговорювали між собою, які заходи відвідували – залежали також їх подальші рішення та дії. В XIX ст. в Європі та Україні було написано й видано багато книг, що описували мандри як у далекі краї, так й рідними землями, що підняли культуру подорожей на змістовно зовсім новий рівень. Більшість тогочасної української еліти мали змогу читати подібну тематичну зарубіжну літературу в оригіналі чи перекладах (художню, мандрівні записки, путівники, тощо). При цьому, показовим є те, що перші переклади в Російській імперії романів, одного з найбільш знакових та відомих авторів XIX ст., що, безперечно, популяризував далекі мандрівки, Ж. Верна, зробила саме українська письменниця Марко Вовчок (Марія Вілінська). У 1868-1876 роках вона переклала з французької та видала 15 романів Ж. Верна, що, безумовно, прислужились до популяризації тематики подорожей задля власного задоволення й цікавості. Принагідно зазначимо, що у геніального французького співаця мандрів є, як мінімум, два твори в яких описуються терени України. Це роман «Упертюх Керабан» – в якому розповідається про подорож узбережжям навколо Чорного моря, де головні герої відвідують дельту Дунаю, Одесу, Крим та інші українські землі; а також містична романтична бувальщина «Замок у Карпатах».

Для подальшого викладу матеріалу варто окреслити, що саме в нашому дослідженні розуміємо під означенням Центральна Україна. Враховуючи те, що умовний історико-культурний регіон, який включає нинішні Київську і Черкаську області від доби виникнення Києва, становлення Київської Руси (Великого князівства Київського), через періоди Королівства Русі, Великого князівства Литовського і Руського (Давньоукраїнського), Козацької держави (Гетьманщини) й до наших часів зберігав умовну культурну спільність, проходив взаємопов'язані процеси розвитку, то пропонується саме цей регіон й вважати об'єктом вивчення. Саме на території Середнього Подніпров'я (Київська, Черкаська області) сконцентрована значна кількість сучасних туристичних destinations, історичних, археологічних і культурних пам'яток, музеїв тощо. Вже з XIX ст. цей регіон був й досі залишається цікавим для науковців, учених, дослідників, а також мандрівників, паломників, туристів, адже має низку унікальних локацій, що входять до скарбниці світової історії та культури.

Із заснуванням Харківського (1805 р.) та Київського (1833 р.) університетів починаються ґрунтовні систематичні наукові студії української історії та культури, а як наслідок – відкривається

низка музеїв: Зоологічний, Мінералогічний, Музей образотворчих мистецтв і старожитностей у Харкові та Музей Старожитностей у Києві.

Водночас, не можемо забути й про визначні заслуги київських науковців того часу. Також варто зауважити, що до 1817 р. у Києві ще успішно діяла Академія (Києво-Могилянська академія). Саме професор академії М. Берлінський (1764-1846 рр.) був автором «Історії міста Києва» й першим київським археологом, що до 1820-х років систематично вивчав місцеві старожитності. До вивчення джерел української історії та культури долучились також М. Бантиш-Каменський, Є. Болховітін, К. Лохвицький, О. Ставровський та інші дослідники. К. Лохвицький у 1820-х роках опікувався збиранням та зберіганням київських старожитностей, що лягли в основу експозиції, а О. Ставровський був у 1838-1854 рр. завідувачем Музею Старожитностей [18; 79]. А попередниками перших путівників можна вважати «Короткий опис Києва» (1820 р.) М. Берлінського та «Опис Києва» (1858 р.) М. Закревського.

З огляду на все вищезазначене, завдяки зусиллям та жертівній діяльності українських дослідників, письменників, учених, ентузіастів, у середині XIX ст. у Центральній Україні формуються зародки культурного туризму та виникають перші прообрази туристичних дестинацій. В другій пол. XIX ст. у Києві постійно поповнюються колекції різних підрозділів університетського музею, розширюються існуючі та засновуються нові тематичні кабінети й музеї, розвивається ботанічний сад.

Помітний внесок не лише в становлення української науки, вивчення української історії та культури, але й започаткування українського культурного туризму та постання туристичних дестинацій, безперечно зробили такі вчені та діячі XIX ст. як В. Антонович, М. Біляшівський, В. Данилевич, М. Драгоманов, М. Іванишев, А. Лінниченко, М. Максимович, Я. Новицький, Г. Павлуцький, Т. Рильський, В. Хвойка, М. Щербаківський, Д. Яворницький та багато ін. Не применшуючи їх значення й досягнення, заслуговують на окрему пошану й згадку ті, хто весь той період підтримували українських діячів науки й культури, хто фінансував їх наукові, археологічні, етнографічні пошуки, хто збирав і замовляв твори мистецтва, спонсорував проведення виставок та видання книг, засновував власні галереї, що згодом стали кращими столичними музеями – це українські меценати: В. Тарновський, О. Тульчинський, І. Харитоненко, Є. Чикаленко, родини Симиренків, Терещенків, Ханенків та інші достойні представники тогочасної української еліти.

Тепер перейдемо до ще однієї складової зародження туризму – торгівлі. В цьому контексті, безсумнівно, найбільший внесок у розвиток туристичних дестинацій в Центральній Україні зробив Контрактовий ярмарок. З моменту свого заснування 1798 р., ярмарок на Подолі дуже швидко стає однією з найбільш відомих і масштабних подій України та залишається таким майже все XIX ст. Контрактовий ярмарок тривав із 15 січня до 1 лютого й збирав до Києва величезну кількість не лише торговців та покупців, але й інших відвідувачів, яких би сьогодні назвали «подієвими туристами». На Контрактовий ярмарок прибували численні представники шляхти, поміщики, купці, торгуючі міщани, селяни та мешканці різних міст. Загальна кількість учасників ярмарку в окремі роки становила до 10-15 тис. осіб. Відвідували ярмарок й іноземні купці, посли й подорожуючі, яких було від кількох десятків до 130 осіб [14; 90]. Безумовно, відповідна кількість людей мала бути десь належно розміщена, харчуватись, мали бути організовані їх побут і дозвілля.

Оскільки до скасування кріпосного права (1861 р.), Контрактовий ярмарок мав становий характер та називалися також «контрактовим дворянським зібранням», то й його розважальні програми орієнтувались на представників вищих класів. Традиційно для шляхетства давався бал у Контрактовому будинку, на Подолі, на честь Київського генерал-губернатора. Інші бали, що відбувались під час ярмарку майже щоденно, також відзначались своєю пишністю. Купецький клуб Києва проводив свої окремі бали спочатку також на Подолі, а пізніше – у будинку Купецького зібрання на розі Хрещатику й Володимирського узвозу (нині це будівля Філармонії). [13; 32]. Тут влаштовувались концерти, давалися бали, що своїми масштабами та розкішшю не поступались шляхетським, і на які приїздили гості з цілої околиці та віддалених місць.

У такий спосіб ми звернулись до ще однієї культурологічної складової генези туризму та туристичних дестинацій, а також до однієї з улюблених розваг української еліти кінця XVIII – XIX ст. Окрім балів, що їх періодично влаштовували шляхетські та купецькі зібрання, існували також громадські (загальні) бали, що давалися в будинках міського зібрання, театрах, резиденціях чи приватних садибах. Громадські бали могли проводитись за ініціативи відомих художників чи артистів, на них могли продаватись квитки чи вони була за запрошеннями. Окрім танцювальної програми гостям пропонувалися музичні концерти, феєрверки та інші розваги [22; 195]. В будь-якому разі подібні заходи були тим (за сучасною термінологією) «туристичним магнітом» або «туристичною культурною подією», що притягувала до себе багатьох відвідувачів із різних куточків країни.

Завдяки непересічній постаті Т. Шевченка залишилась згадка у віках (вірш поета «Г. З.») про велелюдні бали в селі Мойсівці (на Черкащині), які давала власниця маєтку княгиня Т. Волховська [6;

119]. Щороку, 12 січня у день своїх іменин та 29 червня у день народження свого покійного чоловіка, організовувались у Мойсівці розкішні бали, на які прибували численні гості з Київської, Полтавської, Катеринославської, Чернігівської та інших губерній. Ці події були настільки знаними й популярними серед української шляхти, що садибу княгині Волховської називали «українським Версалем», а потрапити на них прагнули майже всі представники тогочасного бомонду. Подібні бали та прийоми на свята відбувались у маєтках й інших представників української аристократії, а їх палаци ставали місцем, куди планували та здійснювали свої подорожі з метою спілкування, розваги та відпочинку. У переліку подібних об'єктів не можна не згадати палацові комплекси, які пізніше стали дендропарками: «Олександрія» (Київська обл.) та «Софіївка» (Черкаська обл.).

І тут доречно привернути увагу на те, що термін «турист», який з'явився в англійській мові на початку XIX ст. й позначав особу, що здійснює поїздку заради власного задоволення або розширення культурного світогляду. Вважається, що початок офіційного розвитку сучасного туризму відноситься до 1841 р., коли Т. Кук організував першу групову туристичну поїздку.

Хоча з вищезазначеної характеристики можна зробити певний висновок: що ті, хто відвідували ярмарки (не заради контрактів, а заради супутніх заходів); ті, хто їздили на бали та свята, або ті, що збирались на паради Золотої Хоругви чи інші публічні масові атракції (особливо далеко від власного дому); ті, хто прибували подивитись виставки, приватні, університетські чи інші зібрання творів мистецтва або артефактів, побачити галереї, музеї; й ті, хто мандрував в інше місто або країну задля цікавості чи культурного поклику – за визначенням були туристами й здійснювали туристичні поїздки.

У першій пол. XIX ст. їх могли зробити більш обмежене коло осіб, які мали на це гроші, час, натхнення, бажання і можливості. Проте й тоді вони були не тільки індивідуальними, але й груповими з чітко визначеним маршрутом та метою. А в другій пол. XIX ст., із бурхливим розвитком у Центральній Україні залізничного та водного парового транспорту відповідні мандри стали більш масовим і поширеним явищем.

Перший пароплав в Україні збудували в с. Мошни, на Черкащині, 1823 р. Буксирний пароплав під назвою «Бджілка» зробили українські майстри під керівництвом досвідченого коваля М. Вернигори, за ініціативи графа М. Воронцова. На урочистостях з нагоди спуску на воду першого пароплава, що здійснив рейс по річках Вільшана і Дніпро до Катеринослава, були присутні почесні гості на чолі з Київським губернатором І. Ковальовим, а урочистості супроводжував духовий оркестр [16]. Після призначення М. Воронцова генерал-губернатором південного краю, цей пароплав переведено до Одеси, де з липня 1827 р. він почав здійснювати перші пасажирські рейси за маршрутом Одеса – Херсон. А 1828 р., за активного сприяння того ж М. Воронцова, перший в Північному Причорномор'ї комерційний пасажирський пароплав «Одеса» здійснив рейс Одеса – Євпаторія. Таким чином почало розвиватись вітчизняне комерційне пасажирське пароплавання на Дніпрі та Чорному морі.

У Києві перше пароплавання, що володіло кількома судами, з'явилося 1835 р. З 1858 р. діяло «Товариство пароплавання по Дніпру і його притоках», що здійснювало велику кількість пасажирських перевезень, у результаті чого виникає необхідність в організації причальних споруд, павільйонів для очікування кораблів тощо [1; 132].

Після 1865 р. розпочинається активне будівництво залізничних шляхів у Центральній Україні. Реалізація цього проекту дозволила з'єднати зручним та швидким транспортом схід України з центром та півднем. Пасажирський вокзал, відкритий в столиці 1870 р., поєднав відразу два напрями Києво-Одесо-Балтський та Києво-Харківсько-Курський [9; 82]. Отже, до кінця XIX ст. на території Центральної України була сформована повноцінна мережа залізничних і річкових шляхів, що значно спростила пересування для подорожуючих.

Хоча й до цього вздовж торгових шляхів в Україні тисячоліття існували заїжджі й постійні двори, де мандрівники могли зупинитись на відпочинок, попоїсти, переночувати та поміняти коней, з розбудовою вокзалів, пристаней, збільшенням пасажиропотоку, відбувається активізація появи нових готелів, виникає мережа санаторіїв та пансіонатів. Розвивається та набуває поширення культура подорожей для відпочинку і оздоровлення.

Протягом всього XIX ст. у Центральній Україні швидкими темпами відкриваються нові готелі, курортні та дачні будиночки, будинки для приїжджих тощо. У Києві одним із перших великих готелів був «Зелений готель» або «Зелений трактир із номерами», що відкрився 1805 р. при Києво-Печерській Лаврі, й у першій пол. XIX ст. вважався найкращим у місті. В середині XIX ст. у столиці почали з'являтися сучасніші готелі з традиційним переліком послуг. Так, 1851 р. архітектор О. Беретті на замовлення представників української шляхти Гудим-Левковичів, звів перший київський готель європейського зразка, що так й назвали «Європейський». Пізніше відкриваються «Гранд-Готель», «Континенталь», «Прага» та ін. [10; 124].

Бурхливо розвивається й курортна справа. Вже на початку XIX ст. відкриваються курорти Немирів (1814 р.), Трускавець (1827 р.), Одеські грязьові курорти (1830 р.), Саки (1828 р.), Приморський (1846 р.) та ін. Усі вище перераховані фактори сприяли збільшенню активності мобільного населення та виникненню спочатку індивідуального, а пізніше організованого туризму. На перших етапах організований туризм із використанням таких інструментів як екскурсії та походи, застосовувався більше з освітньою, науковою, краєзнавчою метою, а трохи пізніше виникає оздоровчий та відпочинковий туризм. Із 1867 р. починає діяти Одеське бальнеологічне товариство; 1885 р. засновується перше в Російській імперії «Підприємство громадських подорожей в усі країни світу»; 1890 р. в Одесі виникає «Кримський гірський клуб» із філіями в Ялті та Севастополі; 1895 р. організовується товариство туристів, що мало відділення у Києві, Катеринославі, Полтаві, Харкові, Одесі й інших містах та було прийнято до Міжнародної ліги туристських товариств [20].

На кінець XIX ст. цілком формується розвинута туристична інфраструктура: транспортна мережа, шляхи сполучення, курортні міста, готелі, ресторани. Активно починає становлення туристичний ринок, в якому, поки що переважає елітарний та рекреаційний туризм, пов'язаний із привілейованими й освіченими колами суспільства [21; 272].

У той же період відбувалось й поширення т. з. «культурного туризму» – виду подорожей, коли мандрівники цілеспрямовано відвідують пам'ятки історії та культури. Ця форма дозволяла, що спочатку поширена серед суспільних еліт, тих, хто міг дозволити собі витратити гроші й тривалі періоди часу на подорожі, з розвитком науки й поширенням інформації про давнину, виникненням пропозицій від туристичних агенцій, з розбудовою шляхів й сполучень, готелів та супутніх сервісів, з середини XIX ст., поступово розвинула ринок культурного туризму й відкрила широкий спектр культурних напрямів [23; 1].

При цьому зауважимо, що теоретичне осмислення й наукове дослідження туризму почалось тільки з другої пол. XX ст. Термін «культурологія туризму» виник ще пізніше й позначає низку систем культурної діяльності, що формуються туристами (та у туристів) у подорожах. Культурологія туризму також вивчає весь комплекс наявних знань про туризм, що дозволяє досліджувати його як об'єкт (та суб'єкт) культури [15; 153]. До того ж культурологія туризму є один із напрямів вивчення культури, що поєднує в собі різноманітні міждисциплінарні студії, а також сприяє подальшому розвитку самої культури й суспільства.

Варте уваги й визначення культурології туризму, як вивчення сенсів того, що несуть у собі вагомі історичні та культурні події, шляхом їх об'єктивізації через пам'ятні місця, пам'ятники, природні зони, сакральні споруди, мистецькі твори тощо, до яких спрямовано енергетичний потенціал та увагу людини, з метою отримання певного ціннісного чи ментального надбання [17; 129], в тому числі інформації й емоцій під час та в результаті такої подорожі.

Очевидно, в подальшому науковцям слід пильніше проаналізувати всі політичні, економічні, інфраструктурні, культурні, культурологічні й інші складові, та їх безпосередній вплив на становлення туризму і початки виникнення туристичних дестинацій, що відбувались протягом XIX ст.

Проте вже зараз цілком очевидно, що туризм і культура є дуже тісно пов'язані між собою. Архітектура, культура, визначні діячі, пам'ять про них є основою та фундаментом туризму. А туризм, у свою чергу, є ресурсом для збереження культурної спадщини. Отже матеріальна та нематеріальна культурна спадщина мають величезний потенціал, на основі вмілого використання якого й формуються основні туристичні потоки [7; 186].

Саме ж поняття культурної спадщини є доволі багатомірним, що включає історичне, природне, культурне й інше середовище, яке охоплює історико-культурні місця, ландшафти, сільські і міські локації, а також музейні колекції, старовинні й сучасні культурні практики тощо. На ґрунті яких й відбувається формування сутності різноманітних національних й регіональних ідентичностей [24; 2]. До того ж, культурна спадщина та колективна пам'ять кожного народу є незамінною та важливою основою для розвитку, як культури в цілому, так і туризму зокрема. При цьому, в останні роки, спостерігаємо активне звернення суспільства до національних цінностей, що являють собою універсальні засоби формування буття суспільства й є одними з засад подолання криз та досягнення сталого розвитку [5; 34].

Культурна спадщина, зокрема культурні ландшафти, є тими патернами, через які створюється унікальний культурний код нації. Ефективне збереження й дослідження культурної спадщини, гармонійна розбудова культурних ландшафтів дозволять не тільки реалізувати їх потенціал, але й зберегти культурну неповторність та самобутність України [11; 184].

Кожен історичний період розвитку народу і держави має свої особливості, що формуються під впливом безлічі різноманітних факторів. Знання й розуміння цих факторів, збереження культурної спадщини, донесення її сенсів та важливості її вивчення до широких мас населення, накопичення і передача наступним поколінням значного духовного потенціалу нації, можливе лише за наявності

певної критичної кількості інтелектуалів [3; 155], здатних виокремити та належно оцінити цю культурну спадщину, адекватно реагуючи на зміни в сучасному світі.

Виходячи з цього, наголосимо, що туризм є одним із фундаментальних культуротворчих механізмів, що безпосередньо впливає на формування культурної ідентичності як подорожуючих й відповідного регіону (де знаходиться туристична дестинація), так і народу та держави загалом.

Висновки. Центральна Україна є історичним, культурним та туристичним регіоном, що має один із найбільших потенціалів розвитку. Тут сконцентрована велика кількість історико-культурних, архітектурних, меморіальних, природних об'єктів, що мають визначну культурологічну й духовну цінність.

Ми глибоко переконані, що розвиток культури, туризму та становлення туристичних дестинацій тісно пов'язані з науковими дослідженнями, в тому числі й культурологічного спрямування, що дозволять вивчити шляхи зародження та поступу туризму, пізнати історико-культурні передумови виникнення й становлення туристичних дестинацій, їх витoki і значення, як для попередніх поколінь, так й для сучасності та майбутнього. Адже, безумовним є той факт, що основним із шляхів створення успішних, унікальних, привабливих, конкурентоспроможних туристичних об'єктів є ґрунтовне вивчення і належне збереження культурної спадщини нації. Приклад провідних країн світу наочно доводить, що охорона історико-культурних пам'яток і наявність привабливих туристичних дестинацій призводить до значного економічного, соціального та культурного розвитку.

Здійснений культурологічний аналіз – історичних, політичних, економічних подій, літературного, мистецького та наукового поступу, розвитку традицій дозволя й проведення масових заходів, інфраструктурний, транспортний, готельно-сервісний та рекреаційний прогрес, які відбувались в Центральній Україні протягом ХІХ ст. – дозволяє виявити їх взаємозв'язок та безпосередній вплив на становлення такого багатоскладового соціокультурного явища, як туризм та появи туристичних дестинацій.

Означено, що культурна спадщина Центральної України потребує подальшого ґрунтового наукового вивчення, не лише з метою розвитку культурного туризму, збереження культурних пам'яток та процвітання туристичних дестинацій, але й для зміцнення культурного потенціалу держави та передачі культурних скарбів і надбань нації наступним поколінням.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні вивчення та здійсненні наступних наукових пошуків культурологічних складових у різноманітних сферах функціонування особистості, суспільства та держави. Важливим також є подальше проведення культурологічного аналізу процесів виникнення та становлення історико-культурних об'єктів та інших локацій, як привабливих туристичних дестинацій. Перспективними є й культурологічні дослідження можливості формування нових туристичних дестинацій на базі забути або маловивчених пам'яток, пам'ятників, архітектурних споруд, історичних місць, природних ландшафтів тощо. Здійснення відповідних досліджень може стати в нагоді при розробці місцевих, регіональних та державних програм розвитку туристичних дестинацій та туристичної галузі. Все це сприятиме зміцненню, як туристичного та наукового, так й економічного та геополітичного потенціалу нашої країни.

Список використаної літератури

1. Антоненко І. В. Культурний ландшафт як засіб формування стилю плавучих об'єктів в Україні. *Соціально-гуманітарний вісник*. Харків, 2019. Вип. 25. С. 130–135.
2. Божко Л. Д. Мотив подорожі та туристичної поїздки в українській літературі. *Вісник Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв*. Київ, 2013. Вип. 4. С. 231–236.
3. Виткалов С. В., Виткалов В. Г. Ціннісний ряд художнього життя країни: регіональний вимір. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зб.* Рівне : РДГУ, 2021. Вип. 37. С. 152–156.
4. Давньоскіфська філософія. Збірка античних джерел. Київ : «Орієнтир», 2019. 304 с.
5. Денисюк Ж. З. Репрезентація героїки в умовах інформаційного середовища та актуалізації етнокультурних цінностей. *Вісник Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтва*. Київ : НАКККіМ, 2019. № 1. С. 31–38.
6. Дзєга В., Козоріз В. Тарас Шевченко на Драбівщині. *Шевченків світ : наук. щорічник*. Черкаси, 2015. Вип. 8. С. 119–125.
7. Дичковський С. І. Індустріальна спадщина в сучасних парадигмах інформаційного суспільства. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зб.* Рівне : РДГУ, 2019. Вип. 35. С. 179–189.
8. Закревський М. В. Описаніє Києва. *Археологическое об-во*, 1868. Т. 1. 1868. 455 с.
9. Кадала В. В. Історичний розвиток залізниць та їхнє місце в транспортному комплексі України. *Юридичний наук. електронний журнал. Електронне наук. вид.* Запоріжжя : Запорізь. нац. ун-т, 2015. № 5. С. 81–85.
10. Ковешніков В. С., Петренко Ю. В. Історія готелів міста Києва. *Географія та туризм*. Київ, 2017. Вип. 41. С. 121–132.
11. Копієвська О. Р. Локальні культурні ландшафти України в умовах гібридної реальності. *Зб. наук. праць за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. із міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті», 11-12 черв., 2020 р.* Львів : ЛНМУ ім. Д. Галицького, 2020. С. 182–184.

12. Котляр М. Ф., Левітас Ф. Л., Тараненко М. Г., Чухліб Т. В. З історії самоврядування та демократії у Києві. Київ : Ін-т громадянського суспільства, 2000. 248 с.
13. Курочкін О. Бали-маскаради на теренах Східної Європи. *Матеріали до української етнології*. 2016. Вип. 15. С. 26–34.
14. Лапуста Т.О. Київські контракти у XIX ст.: (до 200-ліття Київ. Контракт. ярмарку). *До 100-річчя Нац. музею історії України. Тематичний зб. наук. праць*. Київ, 1998. С. 88–103.
15. Любарець В. В. Культурологія туризму. *Дні науки філософського факультету – 2017: міжнар. наук. конф. (25–26 квіт., 2017 р.)*. Київ: Видавничо-поліграф. центр Київський ун-т, 2017. Т. 4. С. 152–154.
16. Пам'ятник першому пароплаву на Дніпрі встановлено в селі Мошни. *Офіційний сайт Черкаської районної ради*. URL: <http://www.rayrada.ck.ua/2768-pam-yatnyk-pershomu-paroplavu-na-dnipro-vstanovleno-v-seli-moshny.html> (дата звернення: 18.12.2021).
17. Сіверс В. А., Братусь І. В. Культурологічні аспекти туризму. *Вісник Нац. авіаційного ун-ту*. Київ, 2006. № 1 (3). С. 127–135.
18. Тарасенко О. О. Музей старожитностей університету Св. Володимира у вивченні історії українського народу (до 170-річчя заснування). *Сумська старовина*. Суми, 2007. № 23. С. 78–83.
19. Ткачук А. І., Миронов В. В. Становлення і розвиток туризму в Україні від давніх часів до здобуття незалежності. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Миколаїв: Миколаїв. нац. ун-т ім. В.О. Сухомлинського, 2018. Вип. 23. С. 131–136.
20. Федорченко В. К., Дьорова Т. А. Історія туризму в Україні. Київ : Вища школа, 2002. 195 с.
21. Щепанський Е. В. Історія становлення та розвитку туристично-рекреаційної галузі України. *Університетські наук. зап. Хмельницький*, 2010. № 2. С. 270–276.
22. Щербак І. М. «Розкішна квітка українського бароко»: реконструкція традицій балу в садбі Ковалівського. *Двадцять Сумцовських читання: зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. «Музей у глоб. світі : інновації та збереження традицій», присвяч. 160-й річниці з дня народж. видат. укр. вченого, акад. Укр. акад. наук М. Ф. Сумцова, 18 квіт., 2014 р.* Харків : Майдан, 2014. С. 194–200.
23. Richards G. Rethinking cultural tourism. Edward Elgar Publishing, 2021. 195 с.
24. Uday V. Cultural Tourism. *International journal of multidisciplinary educational research*. 2021. URL: [http://ijmer.s3.amazonaws.com/pdf/volume10/volume10-issue1\(1\)/1.pdf](http://ijmer.s3.amazonaws.com/pdf/volume10/volume10-issue1(1)/1.pdf) (дата звернення: 15.12.2021).

References

1. Antonenko I. V. Kulturnyy landshaft yak zasib formuvannia styliu plavuchykh ob'ektiv v Ukraini. *Sotsialno-humanitarnyi visnyk*. Kharkiv, 2019. № 25. P. 130–135.
2. Bozhko L. D. Motyv podorozhi ta turystychnoi poizdki v ukrainkii literaturi. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. Kyiv, 2013. № 4. P. 231–236.
3. Vytkalov S. V., Vytkalov V. H. Tsinnisnyy riad khudozhnogo zhyttia krainy: rehionalnyy vymir. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku: nauk. zb.* Rivne : RDHU, 2021. Vyp. 37. P. 152–156.
4. Davnoskifskaya filosofiya. Zbirka antychnykh dzherel. Kyiv : «Orientyr», 2019. 304 p.
5. Denysyuk Zh. Z. Rerezentatsiya heroiky v umovakh informatsiynoho seredovyscha ta aktualizatsii etnokulturnykh tsinnosti. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstva*. Kyiv : NAKKKiM, 2019. № 1. P. 31–38.
6. Dzeha V., Kozoriz V. Taras Shevchenko na Drabivshchyni. *Shevchenkiv svit : nauk. shchorichnyk*. Cherkasy, 2015. № 8. P. 119–125.
7. Dychkovskyy S. I. Industrialna spadshchyna v suchasnykh paradyhmakh informatsiynoho suspilstva. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku: nauk. zb.* Rivne : RDHU, 2019. № 35. P. 179–189.
8. Zakrevskyy M. V. Opysanie Kyiva. Arkheolohycheskoe ob-vo, 1868. T.1. 1868. 455 p.
9. Kadala V. V. Istorychnyy rozvytok zaliznyts ta yikhnie mistse v transportnomu kompleksi Ukrainy. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. Elektronne naukove vydannia*. Zaporizhzhia: Zaporizkyy natsionalnyy universytet, 2015. № 5. P. 81–85.
10. Koveshnikov V. S., Petrenko Yu. V. Istoriia hoteliv mista Kyiva. *Heohrafiia ta turyzm*. Kyiv, 2017. № 41. P. 121–132.
11. Kopievska O. R. Lokalni kulturni landshafty Ukrainy v umovakh hibrydnoi realnosti. *Zbirnyk naukovykh prats za materialamy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu «Totalitaryzm yak systema znyshchennia natsionalnoi pamiaty», 11-12 chervnia 2020 roku*. Lviv : LNMU im. Danyla Halatskoho, 2020. P. 182–184.
12. Kotliar M. F., Levitas F. L., Taranenko M. H., Chukhlib T. V. Z istoriy samovriaduvannia ta demokratii u Kyivi. Kyiv : Instytut hromadianskoho suspilstva, 2000. 248 p.
13. Kurochkin O. Baly-maskarady na terenakh Skhidnoi Yevropy. *Materialy do ukrainskoi etmologii*. 2016. № 15. P. 26–34.
14. Lapusta T. O. Kyivski kontrakty u KhIKh st.: (do 200-littia Kyiv. Kонтракт. yarmarku). *Do 100-richchia Natsionalnogo muzeiu istorii Ukrainy. Tematychnyi zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 1998. P.88–103.
15. Liubarets V. V. Kulturolohiia turyzmu. *Dni nauky filosofskoho fakultetu – 2017: mizhnar. nauk. CONF. (25–26 kvitnia 2017 r.)*. Kyiv: Vydavnycho-polihraf. tsentr Kyivskiy universytet, 2017. T. 4. P. 152–154.
16. Pamiatnyk pershomu paroplavu na Dnipro vstanovleno v seli Moshny. *Ofitsiynyi sait Cherkaskoi raionnoi rady*. URL:<http://www.rayrada.ck.ua/2768-pam-yatnyk-pershomu-paroplavu-na-dnipro-vstanovleno-v-seli-moshny.html> (viewed on January 18.12.2021).

17. Sivers V. A., Bratus I. V. Kulturolohichni aspekty turyzmu. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu*. Kyiv, 2006. №1 (3). S. 127–135.
18. Tarasenko O. O. Muzei starozhytosti universytetu Sv. Volodymyra u vyvchenni istorii ukrainskoho narodu (do 170-richchia zasnovannia). *Sumska starovyna*. Sumy, 2007. № 23. P. 78–83.
19. Tkachuk A. I., Myronov V. V. Stanovlennia i rozvytok turyzmu v Ukraini vid davnikh chasiv do zdobuttia nezalezhnosti. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. Mykolaiv : Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho, 2018. Vypusk 23. P. 131–136.
20. Fedorchenko V. K., Dorova T. A. Istoriya turyzmu v Ukraini. Kyiv : Vyshcha shkola, 2002. 195 p.
21. Shchepanskyi E. V. Istoriya stanovlennia ta rozvytku turystychno-rekreatsiinoi haluzi Ukrainy. *Universytetski naukovy zapysky*. Khmelnytskyi, 2010. № 2. P. 270–276.
22. Shcherbak I. M. «Rozkishna kvitka ukrainskoho baroko»: rekonstruktsiya tradytsii balu v sadybi Kovalivskoho. *Dvadsyati Sumtsovski chytannia: zb. materialiv Vseukr. nauk. konf. «Muzei u hlob. sviti : innovatsii ta zberezhenia tradytsii», prysviach. 160-y richnytsi z dnia narodzh. vydat. ukr. vchenoho, akad. Ukr. akad. nauk M. F. Sumtsova, 18 kvit. 2014 r.* Kharkiv : Maidan, 2014. P. 194–200.
23. Richards G. Rethinking cultural tourism. Edward Elgar Publishing, 2021. 195 p.
24. Uday V. Cultural Tourism. *International journal of multidisciplinary educational research*. 2021. URL: [http://ijmer.s3.amazonaws.com/pdf/volume10/volume10-issue1\(1\)/1.pdf](http://ijmer.s3.amazonaws.com/pdf/volume10/volume10-issue1(1)/1.pdf) (viewed on January 15.12.2021).

CULTURAL COMPONENTS OF THE TOURIST DESTINATIONS EMERGENCE IN 19TH CENTURY IN CENTRAL UKRAINE

Berest Paulo – Postgraduate Student,
National Academy of Culture and Arts Management, Kyiv, Ukraine

The cultural components of the emergence and development of tourism in Central Ukraine throughout the 19th century are studied. The historical and cultural background for the emergence and formation of tourist destinations in these areas in a certain period are considered. It is emphasized that one of the main ways to create successful, unique, attractive, competitive tourist attractions is to study and preserve cultural heritage. The presence of various potential tourist destinations in Central Ukraine is highlighted. It is stressed that their comprehensive and thorough scientific examination will improve the tourist appeal for the region, and, as a consequence, for the economic, social and cultural development of the country as a whole.

Key words: tourist destinations, culturology of tourism, history of tourism, cultural heritage, Central Ukraine.

UDC 008:379.85 :719]130.2(477)«18»

CULTURAL COMPONENTS OF THE TOURIST DESTINATIONS EMERGENCE IN 19TH CENTURY IN CENTRAL UKRAINE

Berest Paulo – Postgraduate Student,
National Academy of Culture and Arts Management, Kyiv, Ukraine

The aim of this paper is to consider the cultural components of the tourism formation in Central Ukraine in the XIX century. Based on the culturological analysis of the determinants of tourism development in Central Ukraine, during the XIX century, we study the process of emergence of tourist destinations as an important socio-cultural component of society. Material and spiritual culture are considered as a significant resource for tourism development, which requires additional scientific cultural studies.

Research methodology. Work on the study involves an interdisciplinary approach. A systematic analysis of cultural aspects is used here to distinguish those related to the subject of this article. Also, the research methodology is based on the use of such general and specific methods as the analysis, synthesis, comparative, historical, axiological, genetic and cultural methods.

Results. The culturological analysis of historical, political, economic events, as well as the literary, artistic and scientific progress in the society of Central Ukraine in the XIX century is carried out. The development of leisure traditions and holding mass events is considered. A cultural study of infrastructural, transport, hotel and recreational progress during this period was conducted. Their interrelation and direct influence on the formation of such a complex socio-cultural phenomenon as tourism are revealed.

Novelty. It is noted that the development of culture, tourism and the formation of tourist destinations are closely connected with scientific research in the field of culture, which will allow to acknowledge with the historical and cultural background of the emergence and formation of tourist destinations. Since the main way to create successful, unique, attractive, competitive tourist attractions is a thorough study and proper preservation of cultural heritage.

The practical significance. Cultural studies of the historical heritage of Central Ukraine require further thorough scientific examination not only to develop cultural tourism, preserve cultural monuments and prosperity of tourist destinations, but also to strengthen the cultural potential of the state and pass cultural heritage to future generations. Cultural studies can be useful in elaborating local, regional and state programs for the development of tourist destinations and the tourism industry.

Key words: tourist destinations, culturology of tourism, history of tourism, cultural heritage, Central Ukraine.

Надійшла до редакції 22.12.2021 р.